

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

14 listopada 2024 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Mariusz Łodko (przewodniczący)

SSN Adam Doliwa

SSN Dariusz Pawłyszcz (sprawozdawca)

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym 14 listopada 2024 r. w Warszawie
skargi kasacyjnej A. P.

od wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 16 stycznia 2020 r., I ACa 415/19,
w sprawie z powództwa D. W.

przeciwko A. P.

z udziałem prokuratora

o ustalenie,

**1. uchyla zaskarżony wyrok w pkt I i III i przekazuje sprawę do
ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu
w Białymstoku pozostawiając temu Sądowi rozstrzygnięcie
o kosztach postępowania kasacyjnego;**

**2. odrzuca skargę kasacyjną w części dotyczącej pkt II
zaskarżonego wyroku.**

Adam Doliwa

Mariusz Łodko

Dariusz Pawłyszcz

(A.T.)

UZASADNIENIE

Wyrokiem z 31 grudnia 2018 r. Sąd Okręgowy w Ostrołęce ustalił nieważność umowy przenoszącej własność nieruchomości z powodowego biorącego pożyczkę na pozwanego dającego pożyczkę w celu zabezpieczenia zwrotu pożyczki oraz oddalił powództwo co do żądania ustalenia nieważności umowy pożyczki.

Wyrokiem zaskarżonym skargą kasacyjną Sąd Apelacyjny w Białymstoku uwzględnił apelację biorącego pożyczkę i ustalił także nieważność umowy pożyczki.

Sąd ten ustalił, że 6 kwietnia 2012 roku strony w formie aktu notarialnego zawarły umowę pożyczki 100 000 zł z terminem zwrotu do 6 października 2012 r. z odsetkami w wysokości 3000 zł.

Po zawarciu umowy dający pożyczkę wpłacił 35 060 zł komornikowi prowadzącemu egzekucję przeciwko biorącemu pożyczkę, a wykonanie planu podziału z 17 kwietnia 2012 r. częściowo zaspokoilo wierzycieli biorącego pożyczkę. W akcie notarialnym biorący pożyczkę pokwitował otrzymanie sumy 64 943,49 zł, w której mieściła się suma 35 060 zł mająca zostać wpłacona komornikowi. Różnica sumy pożyczki 100 000 zł i sumy 64 943,49 zł stanowiła odsetki i prowizje nieujawnione w treści umowy oraz koszt aktu notarialnego.

Sąd drugiej instancji uznał, że umowa zawierająca nieujawnione w jej treści odsetki i prowizje jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego, a tym samym nieważna na podstawie art. 58 § 2 k.c.

Pozwany dający pożyczkę zaskarżył w całości wyrok Sądu odwoławczego zarzucając naruszenie:

1) przepisów postępowania:

a) art. 378 § 1 w zw. z art. 214, 224 § 1, art. 225, 316 § 2, art. 299 i 391 § 1 k.p.c. przez niewzięcie z urzędu pod uwagę nieważności postępowania przed Sądem pierwszej instancji, co wyraziło się w braku odroczenia rozprawy na posiedzeniu poprzedzającym wydanie wyroku, a tym samym pominięcia dowodu z zeznań dającego pożyczkę w charakterze strony i uniemożliwienia mu

ustosunkowania się do zeznań biorącego pożyczkę, oraz nienaprawienie tego błędu przez przesłuchanie pozwanego w postępowaniu apelacyjnym;

b) art. 391 § 1 w zw. art. 321 § 1, art. 187 § 1, art. 193 § 1 i 2¹ oraz art. 381 k.p.c. przez rozstrzygnięcie sprawy wykraczające poza podstawę faktyczną powództwa, gdyż powód w postępowaniu przed Sądem Okręgowym nie podnosił w formie pisemnej jako podstawy powództwa niewypłacenia mu pożyczki 100 000 zł w całości, lecz jedynie 60 000 zł, a właśnie w oparciu o ten fakt Sąd Apelacyjny ustalił nieważność umowy pożyczki mimo niewykazania przez biorącego pożyczkę niemożności powołania tego faktu przed Sądem pierwszej instancji;

c) art. 391 § 1 w zw. z art. 327¹ § 1 pkt 1 (328 § 2 w czasie wszczęcia postępowania odwoławczego), art. 382, 252, 244 § 1 i art. 299 k.p.c. oraz w zw. z art. 2 § 2 Prawa o notariacie (pr.not.) przez pominięcie treści dokumentów urzędowych (umowy pożyczki w formie aktu notarialnego i dokumentów pochodzących od komornika) i oparcie rozstrzygnięcia na zeznaniach powoda bez odniesienia się w uzasadnieniu do tych dokumentów;

d) art. 391 § 1 w zw. z art. 299, 252 i 244 § 1 k.p.c. oraz w zw. z art. 2 § 2 pr.not. przez przyjęcie, iż sam dowód z zeznań strony może obalić domniemanie zgodności z prawdą aktu notarialnego;

e) art. 316 § 1 i art. 391 § 1 w zw. z art. 328 § 2 (w brzmieniu do 7 listopada 2019 r.) i art. 382 k.p.c. oraz w zw. z art. 58 § 2 k.c. przez niewskazanie konkretnych okoliczności uzasadniających nieważność umowy pożyczki na podstawie art. 58 § 2 k.c., a w szczególności niewskazanie zasad współżycia społecznego, które miał naruszyć dający pożyczkę, a zamiast tego dokonanie oceny zachowania pozwanego według kryteriów właściwych dla wyzysku (art. 388 § 1 k.c.), co nie było przedmiotem wyrokowania przez Sąd Okręgowy;

f) art. 328 § 2 i art. 382 w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. oraz w zw. z art. 353¹, 720 § 1, art. 56 i 58 § 2 k.c. przez przyjęcie, że przewłaszczenie na zabezpieczenie nieruchomości będącej miejscem zamieszkania biorącego pożyczkę spowodowało sprzeczność umowy pożyczki z zasadami współżycia społecznego, podczas gdy umowa przewłaszczenia była odrębną czynnością prawną i ewentualna nie

ekwiwalentność wartości zabezpieczania z wysokością pożyczki nie miała znaczenia dla ważności samej umowy pożyczki;

2) naruszenie prawa materialnego, tj. art. 58 § 2 w zw. z art. 720 § 1 i art. 6 k.c. przez uznanie umowy pożyczki za nieważną w całości mimo niewskazania naruszonych zasad współżycia społecznego.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Pozwany został wezwany na posiedzenie poprzedzające zamknięcie rozprawy przed Sądem pierwszej instancji w celu przeprowadzenia dowodu z przesłuchania stron i nie podnosił nadzwyczajnego wydarzenia lub innej przeszkody do stawienia się na posiedzeniu (art. 214 § 1 k.p.c.). Sąd Okręgowy był uprawniony do pominięcia przesłuchania dającego pożyczkę (art. 302 § 1 k.p.c.). Z uzasadnienia zarzutu naruszenia art. 214 k.p.c. wynika, że skarżący liczył na uwzględnienie wniosku o zmianę terminu posiedzenia ze względu na kolizję terminów pełnomocnika i zapewnienia zastępstwa. Jednak strona nie może zakładać uwzględnienia takiego wniosku i powinna się stawić. Strona na posiedzeniu może ponowić wniosek o odroczenie rozprawy wskazując, dlaczego przesłuchanie stron powinno się odbyć koniecznie z udziałem pełnomocnika, a w wypadku przesłuchania stron może wnieść o odroczenie rozprawy w celu umożliwienia pełnomocnikowi udziału w rozstrząsaniu wyników postępowania dowodowego (art. 210 § 3 k.p.c.). Sąd pierwszej instancji nie naruszył przepisów o przesłuchaniu stron, a Sąd odwoławczy nie naruszył art. 378 § 1 k.p.c. nie stwierdzając z urzędu nieważności postępowania (zarzut 1a).

Wbrew zarzutowi kasacyjnemu Sąd Apelacyjny nie uznał umowy pożyczki za nieważną ze względu na jej niepełne wykonanie, tj. wypłacenie biorącemu pożyczkę tylko ok. 60 000 zł z pożyczki 100 000 zł, lecz ze względu na zastrzeżenie dla dającego pożyczkę odsetek i prowizji poza treścią aktu notarialnego. Właśnie żądanie przez pozwanego odsetek przekraczających zastrzeżone w treści aktu zostało w pozwie wskazane jako przyczyna nieważności umowy pożyczki. Ponadto uwzględnienie powództwa o ustalenie nieważności umowy w oparciu o okoliczności niepowołane już w pozwie nie narusza art. 321 § 1 k.p.c. Sąd drugiej instancji nie naruszył art. 391 § 1 w zw. art. 321 § 1 k.p.c. (zarzut 1b).

Kolejne zarzuty naruszenia przepisów postępowania dotyczą ustalenia wbrew treści aktu notarialnego i zaświadczenia komornika, że biorący pożyczkę nie otrzymał całej jej sumy 100 000 zł (zarzuty 1c,d). Tymczasem Sąd drugiej instancji nie podważał zaświadczenia komornika, lecz ustalił, że suma zapłacona komornikowi jest objęta pokwitowaniem odbioru sumy 64 943,49 zł, a nie jest odrębną zapłatą dającego pożyczkę. Ponadto moc aktu notarialnego jako dokumentu urzędowego jest ograniczona do treści oświadczeń zawartych w akcie. Pokwitowanie spełnienia świadczenia w formie aktu notarialnego jest dowodem wyłącznie tego, że biorący pożyczkę złożył oświadczenie kwitujące odbiór 64 943,49 zł. Pokwitowanie to, tak samo jak pokwitowanie w zwykłej formie pisemnej, stwarza domniemanie, że kwitujący rzeczywiście otrzymał skwitowaną sumę gotówką (zapłata przelewem nie wymaga pokwitowania, wówczas bank kwituje otrzymanie wpłaconej sumy). Niemniej jednak kwitujący może dowodzić, że kwitując otrzymanie świadczenia potwierdził fakt, który nie miał miejsca. Sąd ocenia, czy przeprowadzone dowody wykazują poświadczenie nieprawdy przez otrzymującego świadczenie, i nie ma podstaw do ogólnej tezy, że samo przesłuchanie kwitującego nie może obalić domniemania wynikającego z pokwitowania niezależnie od tego, czy miało ono zwykłą formę pisemną czy aktu notarialnego. Ponadto Sąd odwoławczy ustalając, że pokwitowanie obejmuje sumę zapłaconą komornikowi, nie oparł się wyłącznie na zeznaniach biorącego pożyczkę.

Kolejne zarzuty naruszenia przepisów postępowania przez nieokreślenie w uzasadnieniu wyroku naruszonych zasad współzycia społecznego (zarzut 1e) oraz bezpodstawnego powołania się na nieważność umowy o przewłaszczenie (zarzut 1f) są nieistotne ze względu za zasadność zarzutu naruszenia prawa materialnego.

Sąd Apelacyjny uznał, że umowa pożyczki w formie aktu notarialnego jest sprzeczna z zasadami współzycia społecznego, jeżeli strony poza treścią aktu zastrzegły dodatkowe odsetki i prowizje. Tymczasem w przypadku zastrzeżenia odsetek przekraczających odsetki maksymalne umowa jest ważna, aczkolwiek należą się odsetki maksymalne, a nie ustanowione umową (art. 359 § 2² k.c.). Natomiast wysokość prowizji jest ograniczona na podstawie art. 720² § 1 i 2 k.c., a na podstawie art. 720² § 3 k.c. umowa zastrzegająca wyższe prowizje jest ważna, aczkolwiek należą się prowizje w maksymalnej wysokości, a nie przewidziane

umową. Art. 720² k.c. nie stosuje się do umów pożyczki zawartych przed 18 grudnia 2022 r. (art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 6 października 2022 r. o zmianie ustaw w celu przeciwdziałania lichwie), co jednak nie oznacza, że prowizje sprzeczne z zasadami współżycia społecznego, zastrzeżone w umowie pożyczki zawartej przed 18 grudnia 2022 r., są wystarczającą podstawą do uznania umowy za nieważną w całości. Uznanie postanowień umowy pożyczki o prowizjach za nieważne obliuguje sąd do oceny, czy umowa zostałaby zawarta bez nieważnych postanowień (art. 58 § 3 k.c.). Nie ma przeszkód do obowiązywania umowy pożyczki pozbawionej postanowień o prowizjach.

Ponadto Sąd Apelacyjny nie uzasadnił interesu prawnego biorącego pożyczkę w ustaleniu nieważności umowy pożyczki. Artykuł 189 k.p.c. nie jest podstawą ustalenia nieważności umowy, gdyż nieważność umowy jest jedynie przesłanką rozstrzygnięcia o innych żądaniach, w tym o żądaniu ustalenia istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego, np. pożyczki. Jednak w praktyce orzeczniczej przyjęło się orzekanie o ważności umowy rozumianej jako skrótowe określenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego mającego powstać na mocy spornej umowy. Co do zasady strona umowy ma interes w ustaleniu ważności lub nieważności umowy, rozumianej jako ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego, przed wykonaniem umowy. Jednak po wykonaniu umowy strona podnosząca jej nieważność może dochodzić roszczeń będących konsekwencją nieważności umowy.

Sąd pierwszej instancji „uzasadnił” istnienie interesu prawnego wyłącznie tezą, że „orzeczenie bowiem usunie stan niepewności co do sfery majątkowej powoda, wywrze wpływ na aktualnie prowadzone postępowanie egzekucyjne”, a Sąd drugiej instancji ani nie zanegował tej tezy, ani nie przyjął jej za własną. Przy tym sądy obydwu instancji nie wyjaśniły, na jakie postępowania egzekucyjne ma mieć wpływ wyrok ustalający nieważność umowy pożyczki. Jeżeli biorący pożyczkę poddał się w akcie notarialnym egzekucji co do obowiązku zwrotu pożyczki, to na podstawie art. 840 § 1 pkt 1 k.p.c. przysługuje mu powództwo o pozbawienie aktu wykonalności w całości (jeżeli kwestionuje istnienie obowiązku zapłaty) lub w części (jeżeli kwestionuje wysokość obowiązku). To w tym postępowaniu biorący pożyczkę powinien kwestionować otrzymanie od dającego pożyczkę całej jej sumy 100 000 zł.

Ponieważ podstawa naruszenia prawa materialnego jest uzasadniona, a skarżący nie wnosił o orzeczenie co do istoty sprawy, Sąd Najwyższy na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c. uchylił wyrok Sądu drugiej instancji.

Adam Doliwa

Mariusz Łodko

Dariusz Pawłyszcz

(M.M.)

[ał]